

Прегледни рад
УДК: 316.2:316.6
1(38)
81'42
DOI: 10.5937/zrffp52-32649

КОМПАРАТИВНИ ПРИКАЗ СОФИСТИЧКЕ И СОЦИЈАЛНОКОНСТРУКЦИОНИСТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Дејан Љ. ГОЛУБОВИЋ¹
Гимназија, Зајечар

¹ dg205@yahoo.com

Рад примљен: 7. 6. 2021.
Рад прихваћен: 30. 6. 2022.

КОМПАРАТИВНИ ПРИКАЗ СОФИСТИЧКЕ И СОЦИЈАЛНОКОНСТРУКЦИОНИСТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Кључне речи:
социјални
конструкционизам;
софизам;
антиесенцијализам;
агностицизам;
релативизам;
социјална
конструкција
истине.

Сажетак. Социјални конструкционизам је постмодернистичко становиште које у својој бити носи идеју о друштвено-историјској условљености истине и истини конструисаној унутар широког спектра друштвених интеракција. Консеквенце оваквог схватања су да ниједно знање не заслужује привилегован онтолошки статус и да једино можемо говорити о различитим верзијама истине. Циљ рада је критичко преиспитивање оригиналности ових идеја. Полази се од хипотезе да између софизма и социјалног конструкционизма постоји значајан степен теоријске подударности, што имплицира да социјални конструкционизам добрим делом можемо посматрати као ревитализацију старих софистичких идеја интерпретираних на формално нов начин.

Методологија је компаративна и интерпретативна анализа текста, а као јединице анализе узети су: рефлексивност, агностицизам, антиесенцијализам, релативизам и социјална конструкција истине. Структура рада подразумева две целине – у првој се дефинишу појмови софизма и социјалног конструкционизма, док се у другој приказују кључна идејна преклапања ова два правца.

Закључак је да између софистичке и социјално конструкционистичке теорије постоји висок степен подударности, али и значајан диспаратет. Преклапање је присутно у рефлексивном односу према властитим теоријско-методолошким ограничењима, радикалном неповерењу у епистемолошке капацитете субјекта и релативистичком поимању истине, док у погледу социјално конструисане истине изостаје. Тиме се највећим делом потврђује постављена хипотеза, социјалном конструкционизму приписује епитет аутентичне социолошке теорије, а софизму придаје значај филозофске оријентација са многим елементима савремености.

Уводна разматрања

Од самих почетака научно-филозофске мисли с краја VII века пре нове ере, па све до XIX века и појаве првих постмодернистичких импулса садржаних у ничеанском начину размишљања, западни човек је живео у романтичарском убеђењу да је само питање времена када ће успети да завири испод копрене овоземаљског чулно-материјалног света и да у пуном сјају сагледа онтолошку господарицу целокупне стварности. Иако трагове овог прометејског ентузијазма можемо препознати још у учењима елејских филозофа, њу су као филозофску парадигму утемељили великани филозофске мисли: Сократ, са тезом о једној истини до које се нужно долази исправном употребом дијалектике и Платон идејом о дуалној стварности – по којој онтолошко првенство припада вечном и непропадљивом свету идеја (Žunjić, 2017, стр. 122). На плодотворно тло ових тумачења надовезала се јудео-хришћанска матрица о једном трансценденталном богу, да би преко нововековних и просветитељских тумачења свој врхунац достигла у савременим онтолошко-епистемолошким схватањима Георга Фридриха Вилхелма Хегела (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) и Карла Маркса (Karl Marx). Осамостаљивањем социологије и психологије у XIX веку, ова парадигма наставља свој живот. У социологији се она развија у виду трагања за универзалним законима друштвених промена, развоја и људског деловања, а у психологији у потрази за стабилним структурама личности и психо-социјалним условима који детерминишу људско понашање.

У свом двеипохиљадугодишњем интелектуалном ходу човек је понудио велики број тумачења стварности, човека и друштва, али се чини да ниједно није успело да оствари давно зацртани циљ. И раније је долазило до назнака промена, у виду постмодернизма и неких социолошких и филозофских идеја, али је тек XX век донео рефлексивну свежину појавом социјалног конструкционизма, који је у значајној мери уздрмао фундаменталне теоретске поставке природних и друштвених наука. Иако проистекао из социолошког контекста, социјални конструкционизам треба пре посматрати као општи интелектуални покрет са далекосежним утицајем на готово све области људског духовног стваралаштва.

На онтолошко-епистемолошком плану филозофије, одбачена је традиционална догма о постојању скривене суштине стварности и гордо уверење да човек, обдарен разумом и научном методологијом, може спознати свет вечних и непромењивих истина. На пољу социологије, неугодна социјално-конструкционистичка скепса је довела у питање дубоко укорењено схватање људске *episteme* као репрезентације стварности, понудивши нову сазнајно-теоријску парадигму о друштвено-историјској условности знања и знању као резултату друштвене интеракције.

Потресе је претрпела и психологија. Традиционално схватање личности као релативно постојаних унутрашњих структура је одлучно одбачено. Психолозима је приписано, помало подругљиво изречено, „ауторство над овим ентитетима“ (Ber, 2001, стр. 9) јер, по мишљењу социјалних конструкциониста, „психолози нису открили, већ створили човеков унутрашњи живот“ (Ber, 2001, стр. 9).

Нимало боље нису прошле ни природне науке. По схватању конструкциониста, њихове истине нам не приближавају објективан поредак ствари, већ слику научно конструисаних појмова којима се не захвата ништа од истраживачког предмета (Kukla, 2000, стр. 9). Прича о атомима, кварковима, физичким силама – свему ономе што нема чулну евиденцију – може се посматрати као друштвени конструкт (Hacking, 1999, стр. 66) и само један од начина на који се може описати стварност. Све у свему, наука, уметност и култура, вођене релативистичким струјама постмодернизма и социјалног конструкционизма, гореле су истим оним жаром којим је век раније буктао самољубиви модернизам.

Циљ рада и методологија

Ипак, ма колико да је социјалноконструкционистичка оријентација унела дах критичке свежине у запарложени простор модернистичког догматизма, добијајући на тај начин епитет грандиозне рефлексивне метатеорије која никоме не да мира, морамо се запитати да ли је заиста реч о једној аутентичној појави чији је спектар теоријских питања, одговора и идеја заиста формулисан тек у XX веку. Из тог ћемо разлога у раду, употребом интерпретативне и компаративне анализе текста, настојати да докажемо да између софизма и социјалног конструкционизма постоји значајан број заједничких елемената и тачака теоретског преплитања. Треба нагласити да основна интенција рада није да се докаже да је социјални конструкционизам суштински поникао из софизма или да је софизам извршио било какав утицај на појаву социјалног конструкционизма. Главна истраживачка преокупација је да се потврди да су многи теоретски назори, многе темељне претпоставке на којима је заснована конструкционистичка парадигма

били познати софистичким филозофима две и по хиљаде година раније. Тиме постављамо ствари на своје место, дајући праву вредност и значај како античким коренима тако и самом социјалном конструкционизму.

Као јединице анализе узети су: рефлексивност, агностицизам, анти-есенцијализам, релативизам и социјална конструкција истине. Одлука да се анализирају ови идејни принципи црпи своје оправдање из ауторовог истраживачког искуства и навода проминентних аутора (Stojnov, 2017, Marinković, 2007, Đurić, 1976).

Ипак, пре приказа сличности теоријских претпоставки треба се осврнути на терминолошко и појмовно одређење праваца.

Појмовно одређење

Социјални конструкционизам

Реч *конструкција*, која се налази у самом корену речи *конструкционизам*, потиче од латинског глагола *constructio* што значи „градња, склоп, прављење, зидање“ (Filipović, 1989).

Настанак социјалног конструкционизма се везује за седамдесете године XX века и капитално дело Питера Бергера (Peter Berger) и Томаса Лукмана (Thomas Luckmann) под називом *Друштвена конструкција стварности*², у коме се заступа идеја о радикално другачијој верзији истине која је социјално генерисана (Marinković, 2007, стр. 1). Реч је, како сами аутори наводе, о својеврсној социологији знања која настоји да се ослободи претешког „филозофског пртљага“ и поље свог истраживања сузи само на оно што се у једном друштву прихвата као истина (Berger & Luckmann, 1966, стр. 29). У годинама које су уследиле, становиште је (превасходно под утицајем постмодернизма) доживело најразличитије интерпретације³ које су се кретале у распону од баналног до земљотресног (Kukla, 2000, стр. 1), те се данас пре може говорити о социјалним конструкционизмима него о једној јединственој, кохерентној и добро систематизованој теорији. Ипак, оно што се сматра спојном тачком свих ових концепција јесте уверење да стварност није онаква каквом је ми видимо, већ да појединци – актери друштвеног живота, активно учествују у изградњи – конструкцији

² Својом појавом књига је поприлично узбуркала академску јавност, изазивајући дијаметрално супротне ставове о њеном значају и вредности – од оних који су у њој видели само осредњу рекапитулацију Шиццовог (Alfred Schutz) становишта, до оних који су јој придавали канонски значај од којег мора да крене свака озбиљна социолошка теорија.

³ Сами аутори су се у више наврата одлучно ограђивали од накнадних тумачења својих идеја напомињући, између осталог, неразумевање и идеолошку позадину таквих интерпретација.

социјалног онтоса. С тим у вези постаје сасвим разумљиво да друштвена истина нема конзистентне оквири већ подлеже сукцесивним метаморфо-зама, у зависности од традиције, научних уверења, религијских веровања, лаичких убеђења – другим речима, преовладавајућих дискурса унутар једног временски-просторно омеђеног социјалног поља.

Софизам

Сама реч *софиста* потиче од грчке речи *sophistes* што значи „мудар, вешт, умешан човек“. У софисте су од давнина убрајали седморицу првих мудраца, Хомера, Хесиода, Мусеја, Орфеја (Platon, 1975a, стр. 47) и многе друге велике песнике, филозофе, музичаре и државнике, што нас сасвим оправдано наводи на закључак да реч *софисти* изворно није имала погрдно значење. Ипак, реч је временом доживела одређену еволуцију, те су софистима у V веку пре нове ере почели називати путујуће учитеље који су, обилазећи грчке градове, нудили своје богато, пре свега реторичко знање за новац⁴ (Platon, 1975a, стр. 133). Овај трговачки моменат у њиховом деловању, али и чињеница да су својим учењима пркосили не само пресократовским мислиоцима већ и највећим ауторитетима свога доба, извела их је на рђав глас.⁵ Велику повикну на њих можемо наћи у Аристофановим комедијама, Платоновим и Аристотеловим делима. Платон их назива продавцима знања, за Аристотела је софистика привидна, а не права мудрост, док је софиста човек који узима новац за привидну, а не за праву мудрост (Aristotel, 1970, стр. 586).

Иако о софистичким учењима знамо једино на основу малог броја фрагмената и нешто више Платонових дијалога у којима нема превише излива благонаклоности, и то мало расположивог материјала нас уверава да је реч о групи образованих људи, добро упућених у дотадашње филозофско наслеђе и суптилне тајне филозофске мисли. Наиме, у настојању да своја реторичка знања пренесу младим нараштајима жељним успеха у политичким и судским пословима, софисти су морали ревносно да изучавају логичка, лингвистичка, психолошка и етичка достигнућа тадашње интелектуалне традиције. Окосница њихове вештине била је усмерена на проналажење начина којим би се једна иста ствар бранила и нападала подједнако јаким аргументима (Kennedy, 2004, стр. 30). То је изоштравало њихову критичку оштрицу, чинећи да феномене стварности и домете дотадашње

⁴ Хелени су привређивање сматрали срамном делатношћу за коју су били задужени робови. Посебно је било срамно продавати духовни рад.

⁵ Тек неколико векова касније доћи ће до њихове потпуне рехабилитације са добро познатим Хегеловим исказима о софистима као историјској нужности, чија је мисија била да шире научно знање свог времена на младе нараштаје (Ђурић, 1976, стр. 179).

филозофске баштине сагледавају много дубље и свеобухватније, што их је у крајњој инстанци наводило на закључак да о битку (грч. *physis*) не можемо ништа поуздано знати и да наша слика стварности највећим делом зависи од многих, пре свега, субјективних фактора.

Овај револуционарни заокрет у дотадашњој филозофији и пребацавање фокуса са метафизичког на практично поље човековог друштвеног и политичког деловања, уз упадљиву дозу скептицизма, агностицизма и релативизма, чини их правим претечама социјалноконструкционистичке теорије, што ће се у даљем тексту и показати.

Тачке преклапања

У циљу доказивања да између ова два правца постоје суштинска преклапања, у следећем одељку започињемо компаративну анализу њихових кључних теоретских принципа:

1. рефлексивност;
2. агностицизам;
3. антиесенцијализам;
4. друштвена конструкција истине;
5. релативизам.

Рефлексивносћ

Догматизам (као некритичко поверење у могућности научног сазнања и тачност властитих открића) добрим делом је био заступљен у социологији на почетку њеног академског пута. Можемо га препознати у Контовим (Auguste Comte) и Спенсеровим (Herbert Spencer) еволуционистичким теоријама, као и Марксовим идејама друштвено-историјског развоја заснованим на материјалистичким премисама. Губећи временом на интензитету, некритичка црта ће још дуго година закупљати пажњу социолога у њиховим настојањима да проникну у тајне друштвених промена и социјалног понашања. Сем присуства у тзв. *Гранд теоријама* (марксизам, функционализам, структурализам итд.), она провејава и у етнометодологији, социјалној драматургији, теорији игара, хабитуса, рационалног избора и свим оним социолошким правцима за које можемо рећи да наступају са много скромнијим амбицијама. Међутим, ни они нам не поручују да су структуре и функције мртве већ нам само скрећу пажњу да у први план треба узети микро-структуре и микро-функције (Marinković, 2007, стр. 113). Стога с пуним правом можемо рећи да је социологија у свом двоиповековном постојању акумулирала велик број учења у којима се, поред дубоке уверености у истинитост властите перспективе, ипак недовољно

простора посвећивало ваљаним доказима и рефлексивности. Обазирјући се на ову чињеницу, и сам Мертон (Robert K. Merton) напомиње да се налазимо у времену када сваки социолог себе сматра квалификованим да проучава друштво и пише историју социолошких теорија без неопходне критичке дистанце према сопственим увидима (Merton, 1979, стр. 6). Због тога је сасвим разумљива појава једне крајње критичке постмодернистичке перспективе која настаје као бунт на ову неутемељену самоувереност са готово месијанским амбицијама у објашњењу стварности, друштва и човековог положаја у друштву.

Представљајући изворно само идеју о социјално детеминисаној истини, социјални конструкционизам временом шири поље своје критичке анализе и постаје радикална парадигматична алтернатива модернистичком дискурсу о реалности. Она још увек не гаји претензије ка некој одређеној онтологији социјалне реалности, већ превасходно представља врсту гносеолошке скепсе која, остајући на трагу Декартовог *cogita*, доследно поставља питања о статусу знања, науке, реалности, идеологије, језика, моћи и идентитета. Како примећује Маринковић (2007), ради се подједнако о метатеорији која не пролонгира никакве коначне одговоре унутар властитог истраживачког поља, као и о метапарадигми коју одликује измештање из властитог дисциплинарног оквира како би се што боље сагледала теоријска, епистемолошка и методолошка ограничења и стекао што бољи увид у властите сазнајне капацитете и њихове границе (Marinković, 2007, стр. 118).

Ако се загледамо у историјску позадину софизма, приметимо упадљиву сличност са условима настанка социјалног конструкционизма. Све до појаве софиста филозофија је крцата заморним метафизичким спекулацијама о првим принципима стварности и основним елементима космичког поретка. Тај низ, започет са милетском хилозоистичком онтологијом, води преко елејске идеје једног и непокретног бића, да би своје коначно исходиште нашао у плуралистичким концептима Емпедокла, Анаксагоре и атомиста. Сви се они, како каже Ђурић, пуни гордог самопоуздања, утркују око првенства (Ђурић, 1976, стр. 175), нудећи притом слику света са мањком емпирије и вишком климаве дедукције. Зато се с пуним правом може рећи да су опсервације првих филозофа више израз интуитивних убеђења него озбиљне епистемолошке рефлексивности.

Са софистима ствари добијају другачији карактер. Први који чини значајан критички искорак је Протагора који фокус свог разматрања са предмета промишљања премешта на само мишљење, питајући се да ли је наша репрезентација света заиста одраз објективног поретка (Platon, 1975b, стр. 15). То још увек није став да је знање о свету ван субјекта немогуће, већ метастановиште по коме се пре било каквог коначног суда најпре морамо запитати о границама властитих епистемолошких

потенцијала и научној утемељености добијених резултата. Ова мисао ће се у даљим Протагориним епистемолошким разматрањима све више развијати, прерастајући у крајње субјективну теорију о знању. Ипак, њен почетни импулс, исказан ставом да је људско знање можда само изломљена перцепција стварности, први је озбиљан израз рефлексивности у филозофској традицији.

Сем Протагориних опсервација, слична запажања препознајемо и код Хипије и Каликла. Истина, то је још увек далеко од експлицитности коју проналазимо код филозофа из Абдере, али се и те како у латентном облику може наслутити у Хипијином говору о позитивном праву чије важење треба преиспитати јер, по свему судећи, не одговара начелима природног поретка (Platon, 1975a, стр. 72) и у Каликлеовој идеји да су законске одредбе накарадно скројене не би ли обуздале снагу најјачих (Platon, 1968, стр. 130).

Агностицизам

У изворном значењу под агностицизмом (лат. *a „не“, gnosis „знање“*; „не-сазнајљивост“) подразумева се став да се постојање божанства не може утврдити нити доказати (Blekburn, 1999, стр. 12). У нешто ширем, теоријско-сазнајном смислу, агностицизам се односи на веровање да природа објективне стварности остаје трајно недоступна човековим сазнајним капацитетима.

У социјалноконструкционистичкој теорији агностицизам представља једну од темељних претпоставки. Препознаје се не само по критичком односу према могућности сазнања света већ и по радикалном одбацивању традиционалне позитивистичке тезе да оно што опажамо заиста и постоји (Ver, 2001, стр. 33). По Хекинговом (Ian Hacking) мишљењу, наше слабашне репрезентације света не откривају ништа више сем плодова наших конструкција (Hacking, 1999, стр. 83). Слично резонување налазимо код Маринковића, по коме стварност остаје трајно дистанцирана од субјекта сазнања, (Marinković, 2007, стр. 11) и Куна (Thomas Kuhn), по чијим речима, о неким наводним научним открићима (електронима или електричној енергији) не можемо ништа поуздано знати сем њихових трагова у магленој комори и покрета казаљки на амперметру (Kun, 1974, стр. 51–64). Другим речима, оно што за нас постоји, па чак и као научна чињеница, за конструкционисте представља само мисаону конструкцију.

Сем што је интерпретиран архаичним стилем, Протагорин говор о сазнању није ништа мање радикалан. У свом познатом спису *О бојовима* он каже: „Што се тиче богова, ја немам начин ни да знам да ли они постоје, или да не постоје. Јер, има много препрека које ометају знање: и сама

нејасноћа питања и краткоћа људског живота“ (Diels, 1983, стр. 311). Став који га је умало коштао главе уједно га сврстава у ред првих агностика старог века. Он није нимало блажи ни када се са теолошког пребацује на онтолошки домен, сматрајући да о свету објективне реалности знамо само на основу садржаја свести које стичемо путем чулних утисака (Platon, 1975b, стр. 23).

Ипак, кулминацију софистичког агностицизма налазимо код Горгије који у свом делу *О ономе што не постоји или о природи* критикујући елејску теорију бића, износи три нихилистичко-агностичке тезе: 1) ништа не постоји, 2) а ако и постоји, човек то не може сазнати, 3) али и ако би сазнао, не би могао саопштити другом (Atanasijević, 2007, стр. 190).

Овде видимо како се претходна два начела – рефлексивност и агностицизам, природно сливају у гносеолошки субјективизам. Крајње упрошћено исказано: преиспитујући властита научно-филозофска открића (рефлексивност), закључујемо да је потпуно поуздано сазнање немогуће (агностицизам) и да једино о чему можемо говорити јесте наша лична представа о свету (гносеолошки субјективизам).

Антиесенцијализам

Једна од кључних карактеристика социјалног конструкционизма је њена антиесенцијалистичка (лат. *anti* „супротно“, *essential* „суштина, бит“) опредељеност под којом се подразумева становиште да не постоје вечне и непромењиве суштине инхерентне некој ствари или појави. Ова бинарна матрица (свет суштина и свет појава) доживљава свој врхунац у модерничким системима да би под налетима, пре свега, ирационалистичке (Ниче, Шопенхауер) и егзистенцијалистичке критике (Кјеркегор, Хајдегер, Сартр) почела стрмоглаво да пада, претрпевши коначно посрнуће под дејством постмодерничке и социјалноконструкционистичке парадигме.

Кад говоре о психолошким суштинама, социјални конструкционисти одлучно одбацују све есенцијалистичке концепте. Не постоје суштине у стварима које их чине оним што јесу (Fuchs, 2001, стр. 3) нити се личност једне особе може посматрати као кохерентан систем конзистентних елемената (Ver, 2001, стр. 60). Подједнако се одбацују како претпоставке о људским есенцијама као биолошким датостима тако и оне које људску природу виде у светлу фактора окружења, јер оба становишта „тврде да особа има природу коју је могуће дефинисати и открити“ (Ver, 2001, стр. 36). Традиционално схватање личности као релативно стабилних структура које остају постојане током живота замењене су динамичним појмом личности. Наше понашање, осећања и видови емотивне експресије нису одраз неког унутрашњег јаства, већ су пре калеидоскопски мозаици

подложни сталним метаморфозама. Подједнако као и појам личности, јаства или индивидуе одбацују се и филозофско-антрополошке тезе о људској природи или психо-биолошким датостима. С тим у вези, конструкционистички психолози се изричито противе традиционалним концептима по којима је хомосексуалност трајна карактеристика појединца, генерисана наслеђем или факторима окружења, истичући уместо тога идеју о флуидној сексуалности (Weeks, 2012, стр. 203). На исти начин, не постоји природа жене, детета, белца или делинквента. Пре би се могло рећи да начини на који перцепирамо себе, друге или феномене стварности зависе од доминантних дискурзивних пракси (Фуко, 2012). У том смислу, Фуко (Foucault) се посебно бави инструментализацијом науке у примени дисциплинирајућих поступака којима се настоји обуздати наводна девијантна природа одређених појединаца и из ње проистекло друштвено непожељно понашање (Foucault, 1986).

Софизам, подједнако као и социјални конструкционизам, не препознаје никакве стабилне структуре. За разлику од тумачења милетских, елејских и атомистичких мислилаца, који у метежу променљиве емпирије разазнају монументалну клицу логоса, Протагора се ослања на Хераклитов онтолошки динамизам који нам скреће пажњу да о бићу не можемо поуздано рећи шта јесте јер је све у процесу непрестаног кретања (Platon, 1975b, стр. 57). Међутим, чак и када бисмо хипотетички прихватили елејску онтологију једног бића, ствари се не би радикално промениле; и даље бисмо остали неутешно загледани у лелујаву површину материјалне стварности, далеко од њене најдубље и најскровитије природе. Разлог оваквог епистемолошког песимизма лежи у чињеници да је људско сазнање условљено многим субјективним факторима као што су здравствено стање или старосна доб (Platon, 1975b, стр. 26).

Друштвена конструкција истине

Ипак, уколико је потпуно поуздано сазнање немогуће и не одражава објективан поредак ствари, а човек ипак поседује неко знање о себи, другима и свету који га окружује, о каквом је знању реч?

За социјалне конструкционисте истина о себи и свету је конструисана унутар заједнице (Gergen & Gergen, 2006, стр. 19). Она, пре свега, зависи од интерактивног односа у који појединци уносе свој систем убеђења, веровања и знања. Резултат ове интерперсоналне динамике је квалитивно нова мисаона целина која задобија атрибуте колективних уверења, вредности, норми или институционалног поретка који се касније одржавају кроз друштвену праксу (Berger & Luckmann, 1966, стр. 128). Често се овај процес дефинише као однос преговарања, договора или друштвеног

усаглашавања (Sarbin & Kitsuse, 1994, стр. 34). Међутим, каснији социјални конструкционисти (постмодернистички оријентисани) не задржавају се на овоме већ напомињу да је конструисање истине посредовано ширим историјским и друштвено-културним обрасцима.

Посебну новину представља схватање о психолошким идентитетима као социјално детерминисаним. У том смислу, социјални конструкционисти истичу снажан утицај других појединаца, друштвено-културних образаца и дискурса на наш поглед на свет, на емоције, темперамент, карактер, понашање и остале многоструке аспекте личности. Како сматра Берова, ми смо производ наших односа са другима: „Ми се понашамо, размишљамо и осећамо различито у зависности од тога са ким смо, шта радимо и зашто“ (Ber, 2001, стр. 58). Међутим, и више од тога, наша личност је производ великог броја наратива – релативно кохерентних система вредности, веровања, убеђења и погледа на свет који као интегрални елементи друштвене стварности конструишу наочаре кроз које појединци посматрају свет који их окружује (Fridman & Kombs, 2009, стр. 63).

За Фукоа кључну улогу у конструисању друштвене истине, али и идентитета (о чему је већ било речи) имају етаблиране научне парадигме и дискурси. Наиме, начин на који (пре свега) психологија дефинише личност пресудно утиче на аутоперцепцију појединца (Fuko, 2012).

Можда најдаље одлази Хекинг који сматра да је могуће конструисати чак и људску прошлост. Бавећи се проблемом злостављања деце у Америци с краја седамдесетих година XX века, он истиче да је велики број деце почео да реинтерпретира догађаје из своје прошлости под сугестивним притиском доминантних педагошких наратива и парадигми⁶ (Hacking, 1999, стр. 172).

Већ је речено да софистичка онтологија подразумева стално промењиву природу субјекта и објекта сазнања, па тако, чак и када би субјект успео да захвати један детаљ стално промењиве природе објекта, већ у следећем тренутку би објект изгубио своје пређашње обресе (Stojnov, 2017, стр. 16). По софистима, сазнање се одвија у динамичном односу на релацији субјект–објект, при чему субјект није само огледало стварности већ активни учесник у њеној креацији. По Протагориним речима, тек из сусрета чулног органа и њему адекватног објекта – произилази опажање ствари и његових особина (Platon, 1975b, стр. 21). Кључну потврду овог софистичког схватања проналазимо у далеко најчувенијој Протагориној изреци „*Homo mensura*“ или „Човек је мера свих ствари“ (Platon, 1975b, стр. 15). Иако је сваки аспект ове чувене реченице био предмет жестоких спорова, највећи број тумача се слаже да је реч о ставу да слика стварности

⁶ Разлог лежи у чињеници да је човек *интерактивна врста* која подлеже етикетама и класификацијама пласираним из домена научног етаблишмента.

не зависи толико од карактеристика предмета опажања колико од субјективних особина посматрача (Balaban, 1999, стр. 209).

Међутим, софисти нису фокусирани само на поступак спознаје космичког простора, већ и на процес дефинисања и нормирања етичких принципа. Идеја да етичке норме настају као резултат узајамних утицаја етичких субјеката и етичких објеката, подлежући променама с развитком живота и човековог искуства (Ђурић, 1976, стр. 183) провејава већим делом Протагориног говора у *Тееијеиу*. Посебно су чести искази којима се наглашава историчност, тачније смењивост друштвено-културних образаца: „Што се једној држави чини праведно и добро то и јесте за њу тако, докле год она то тако види“ (Platon, 1975b, стр. 38). Као што учавамо, по софистичком схватању нема трајних и општеважећих етичких истина и вредности, већ једино можемо говорити о тренутно „употребљивим и здравим осећањима и истинама“ (Platon, 1975b, стр. 38).

Слична запажања има и Хипија, по чијим речима људски закон није израз вечног божанског законодавства него промењиво дело људског договора или споразума (Platon, 1975a, стр. 72). По његовом схватању, позитивне правне норме (*nomos*) немају универзално и трајно важење, већ представљају друштвену конвенцију којом се нарушава природна једнакост (*physis*) међу људима.

Релативизам

Као алтернатива идеји о постојању једне онтологије или етике, јавља се мисао о плуралитету стварности и вредносних система. Док су класичне социолошке теорије и након XIX века реалност доживљавале као хијерархизоване системе и подсистеме, као грубо наметнуте фактицитете, за социјални конструкционизам стварност је разноликост динамичких и дијалектичких конструкција која допушта мноштво интерпретативних модела (Marinković, 2007, стр. 10). Кенет и Мери Герген овај концепт називају радикални плурализам, подразумевајући под њим мноштво идеја, дискурса и наратива који обитавају у друштвеној заједници (Gergen & Gergen, 2006, стр. 19), док је за Сузенову (Simon Susen) то израз културне хетерогености и интеракционе сложености као конститутивних елемената савремених полицентричних друштава (Susen, 2015, стр. 25).

После скретања са основног Бергер-Лукмановог курса, релативистички импулс се након деведесетих година XX века кумулативно развија, постајући окосница конструкционистичке теорије. Стварајући, са једне стране, хронични неспокој модернистичкој онтологији, он истовремено постаје и благотворна супстанца за све оне који су у традиционалном поретку ствари позиционирани ван епицентра друштвених дешавања.

Оберучке га прихватају десничари, феминисти, етничке мањине, марксисте, хомосексуалци, сиромашни итд. сматрајући да је владајућа парадигма реалности само једна конструкција која захтева поновну реконструкцију и реинтерпретацију (Marinković, 2007, стр. 8).

Код софиста, аргументи о природи сазнања се логички нижу један за другим, те релативистичка позиција постаје круна свих претходних принципа. Будући да човек не поседује капацитете да досегне најдубље тајне космоса, а сазнање у феноменалном домену стварности код свакога изазива различите интерпретације, сасвим је оправдано говорити само о различитим верзијама истине, од којих ниједна нема привилегован онтолошки статус. Као илустрација субјективистичко-релативистичке позиције може послужити Протагорин коментар у *Тетистеји* да људи један исти ветар доживљавају на различите начине⁷ (Platon, 1975b, стр. 16).

Из онтолошко-гносеолошког релативизма сасвим разумљиво проистиче и етички, јер уколико нема апсолутног сазнања, нема ни апсолутних етичких истина (Ђурић, 1976, стр. 183). Вредности нису дар богова већ дело људског договора – друштвени конструкти дивергентног моралног садржаја.

Исто као и конструкционистичка, и софистичка теорија има практичне импликације. Ипак, док је код конструкциониста пажња усмерена ка маргинализованим и стигматизованим категоријама друштва, код софиста је фокус на широким народним масама, којима је у тадашњим друштвено-политичком поретку ускраћен приступ образовању. С тим у вези, Протагора у истоименом Платоновом делу изјављује да је његова просветитељска аспирација да помогне младим људима да напредују, а на Сократово питање у чему се тај напредак састоји, напомиње да му је „наук разборито одлучивање (*eubulia*) о домаћим пословима, како ће што боље управљати својом кућом и државним пословима“ (Platon, 1975a, стр. 50).

Оно што се провлачи као нит код свих софистичких запажања јесте човек – човекове сазнајне моћи, природа људских норми, људско морално усавршавање итд. Другим речима, уместо метафизичког, космичког, оностраног, битна компонента софистичког духовног деловања постаје људско, човечје, друштвено, због чега се софисти традиционално сматрају представницима антрополошког периода грчке филозофије.

Сажети приказ свих досад наведених тачака преклапања ових праваца дат је у Табели 1.

⁷ У изворном облику коментар гласи: „Зар није гдегод, кад пуше исти ветар, једноме од нас хладно, а другоме није, једноме је хладно мало, а другоме веома много?“

Табела 1. Кључне идејне подударности софизма и социјалног конструкционизма

СОФИЗАМ	СОЦИЈАЛНИ КОНСТРУКЦИОНИЗАМ
Рефлексивност	
Настаје као реакција на онто-гносеолошки догматизам пресократовских физичара – бунт према некритичким налазима о природи космоса.	Реакција на дух модернизма и његових деривата – бунт против есенцијалистичке слике света, друштва и човека; критичко-рефлексивно приступа сопственим методолошко-теоријским налазима.
Агностицизам	
Сазнање објективне стварности је немогуће; о једној ствари се могу изрећи подједнако јаки аргументи за и против (<i>pro et contra</i>).	Остаје на трагу Кантове критичке филозофије – сазнање ноуменалне стварности (ствари по себи) је немогуће.
Антиесенцијализам	
Стварност је промењива – свет и индивидуалне особине су у сталом процесу измене.	Не постоје стабилне структуре света, човека или друштва. Стварност је промењивог карактера.
Друштвена конструкција истине	
Законске, обичајне норме и аксиолошки обрасци су резултат традиције и договора чланова заједнице. Историјски су промењиве, различите од заједнице до заједнице.	Друштвена истина је социјално конструисана; резултат је процеса интерсубјективног преговарања и доминантних друштвених (научних, идеолошких, верских итд.) наратива и дискурса.
Релативизам	
Не постоји поуздано мерило за процену објективне истине – сваки појединачни суд или исказ имају подједнаку вредност; <i>Човек је мера свих ствари</i> – Протагора.	На темељу агностицизма може се говорити само о различитим перспективама стварности. Све истине и вредности имају подједнаку онтолошку, етичку и аксиолошку тежину.

Закључак

Приложена анализа недвосмислено потврђује претпоставку да између софизма и социјалног конструкционизма постоји велики степен идејне подударности. Она је можда најочитија у критичком односу према властитим теоријско-методолошким ограничењима, субверзивном ставу према учењима савременика, радикалном неповерењу у епистемолошке капацитете субјекта сазнања и консеквентно томе, релативистичком поимању истине.

Са друге стране, подударности нема у погледу кључне одреднице социјалног конструкционизма, а то је друштвена конструкција истине.

За социјалне конструкционисте истина о свету и свим осталим димензијама стварности успоставља се у интерактивном односу са другима и ширим историјским и друштвено-културним контекстом. Битан искорак представља и схватање о психолошким идентитетима као социјално детерминисаним. Наше вредности, темперамент, карактер, понашање и остали аспекти личности условљени су многобројним наративима, научним дискурсима и културним обрасцима који обитавају у друштвеном простору. Ово је једна продубљена епистемолошка форма коју софизам не препознаје. Истини за вољу, и старогрчки софисти имају свест о културном диверзитету, аксиолошком релативизму и њиховом утицају на индивидуалне ставове, али је то далеко од оне оштроумности и дубине коју налазимо код конструкциониста.

Из тог разлога, добијени резултати ни на који начин не доказују да је социјални конструкционизам суштински поникао из софизма или да представља само осавременењу форму „већ виђених“ софистичких идеја. Напротив, реч је о аутентичној социолошкој теорији са препознатљивим идејним назорима и теоријским закључцима. Истовремено, упадљива сличност између ова два правца и велики степен рефлексивне зрелости који одликују софизам говоре нам да је реч о филозофији која, иако стасала у старогрчком духовном амбијенту, садржи значајну дозу свежине и савремености.

Треба напоменути да су радом обухваћени само неки аспекти међусобног преплитања ових праваца, што анализу не чини до краја исцрпљеном. Сем простора за критику и другачије интерпретације, понуђено тумачење покреће и многобројна питања. Уколико се усредсредимо на сам рад, примећујемо да софизам и социјални конструкционизам, и поред упадљивог анахронизма појављивања, повезује и много тога заједничког. У том смислу, даља истраживачка преокупација односила би се на што квантитативније изражавање степена подударности ова два правца, као и на покушај разумевања конкретних друштвених околности које су утицале на појаву њихових идентичних идејних стремљења.

Нешто проширенија анализа би обухватила разматрање валидности софистичких и социјално конструкционистичких претпоставки. Да ли заиста можемо говорити само о различитим верзијама истине или су људском уму ипак доступне стабилне структуре стварности и правилности друштвено-историјског развоја? Шта из оваквог става проистиче? Да ли нас то води до релативизације не само онтолошких већ и етичких, естетских и свих других принципа?

Социологија и филозофија су данас две самосталне науке, вођене аутентичним истраживачким опредељењима и методолошким приступима. Ипак, чини се да управо упадљива сличност између софизма и социјалног конструкционизма позива на успостављање што присније везе између

ове две научне дисциплине, не због било каквог пијетета према „добрим старим временима“, већ због потребе да се једном новом интердисциплинарношћу досегну одговори на постављена питања.

Литература

- Aristotel. (1970). *Organon*. Beograd: Kultura.
- Atanasijević, K. (2007). *Antička filozofija*. Beograd: Plato.
- Balaban, O. (1999). *Plato and Protagoras*. New York: Lexington Books.
- Ber, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Blekburn, S. (1999). *Oksfordski filozofski rečnik*. Novi Sad: Svetovi.
- Diels, H. (1983). *Predsokratovci 1–2*. Zagreb: Naprijed.
- Đurić, N. M. (1976). *Istorija helenske etike*. Beograd: BIGZ.
- Filipović, V. (1989). *Filozofski rječnik*. Zagreb: Nakladni Zavod Matice Hrvatske.
- Foucault, M. (1986). *The Care of the Self: The History of Sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Fridman, Dž. i Kombs, Dž. (2009). *Narativna terapija*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Fuchs, S. (2001). *Against Essentialism: A Theory of Culture and Society*. London: Harvard University Press.
- Fuko, M. (2012). *Moć/znanje: Odabrani spisi i razgovori: 1972–1977*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Gergen, K. i Gergen, M. (2006). *Socijalna konstrukcija – ulazak u dijalog*. Beograd: Zepter Book Word.
- Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* London: Harvard U. Press.
- Kenny, A. (2004). *Ancient Philosophy: A New History of Western Philosophy*. Volume 1. New York: Clarendon Press.
- Kukla, A. (2000). *Social Constructivism and the Philosophy of Science*. London: Routledge.
- Kun, T. (1974). *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Marinković, D. (2007). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej.
- Merton, R. K. (1979). *O teorijskoj sociologiji*. Zagreb: Naklada.
- Platon. (1968). *Gorgija*. Beograd: Kultura.
- Platon. (1975a). *Protagora, Sofist*. Zagreb: Naprijed.
- Platon. (1975b). *Teetet, Fileb*. Zagreb: Naprijed.
- Sarbin, T. & Kitsuse, J. (ur). (1994). *Constructing the Social*. London: Sage.
- Stojnov, D. (2017). *Psihologija ličnih konstrukata*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Susen, S. (2015). *The 'Postmodern Turn' in the Social Sciences*. London: City University.
- Weeks, J. (2012). *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800*. London: Routledge.
- Žunjić, S. (2017). *Fridrih Niče: između moderne i postmoderne*. Beograd: Otačnik.

Dejan Lj. GOLUBOVIĆ

Grammar School, Zaječar

Comparative Presentation of the Sophistic Theory and the Theory of Social Constructionism

Summary

Social constructionism is a postmodern view the essence of which includes an idea of truth conditioned by society and history and of truth constructed within a wide spectrum of social interactions. The consequences of this view are that no knowledge deserves a privileged ontological status and that we can only speak about different versions of truth.

The aim of the paper is a critical reconsideration of the originality of these ideas. The starting point is the hypothesis that there is a significant degree of theoretical congruence between sophism and social constructionism, implying that social constructionism could be observed to a great extent as a revitalization of old sophist ideas interpreted in a formally new manner. The methodology is comparative and interpretative text analysis, while the units of analysis are reflexivity, agnosticism, anti-essentialism, relativism, and social construction of truth. The structure of the paper comprises two entirety—the first entirety defines the concepts of sophism and social constructionism, while the second one presents the key ideational overlaps between these two movements.

The conclusion is that there is a high degree of congruence, but also a considerable disparity, between sophism and social constructionism. The congruence is present in the reflexive relation towards one's own theoretical and methodological limitations, radical distrust in the epistemic capacities of the knower and relativistic conception of truth, while with regard to socially constructed truth, the congruence is absent. By this, the hypothesis set is largely confirmed, the epithet of an authentic sociological theory is attributed to social constructionism and the significance of a philosophical orientation with many elements of modernity is attached to sophism.

Keywords: social constructionism; sophism; anti-essentialism; agnosticism; relativism; social construction of the truth.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).